

**УРУШ ЙИЛЛАРИДА ХОРАЗМ АЁЛЛАРИНИНГ
МАДАНИЙ ҲАЁТ РИВОЖИГА КЎШГАН ҲИССАСИ**

*Жуманиязова Фируза Жуманазаровна, Хоразм Маъмун академияси
иҷтимоий-гуманитар фанлар бўлими катта илмий ходими,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

**THE CONTRIBUTION OF KHOREZM WOMEN TO
THE DEVELOPMENT OF CULTURAL LIFE DURING
THE WAR YEARS**

*Jumaniyazova Firuza Jumanazarovna, Senior Researcher, Social and
Humanitarian Department, Khorezm Mamat Academy, Doctor of
Philosophy on Historical Sciences (PhD)*

**ВКЛАД ЖЕНЩИН ХОРЕЗМА В РАЗВИТИЕ
КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ В ВОЕННЫЕ ГОДЫ**

*Джуманиязова Фируза Джуманазаровна, старший научный
сотрудник отдела социальных и гуманитарных наук Хорезмской
академии Маъмуна, доктор философии по историческим наукам
(PhD)*

<https://orcid.org/0009-0009-4929-3143>
e-mail:
jumanazarovafiruza8485@gmail.com

Аннотация: Мақолада иккинчи жаҳон уруши йилларида хоразмлик аёлларинг маданий ҳаёт ривожига кўшган ҳиссаси, санъат билан шугулланган аёллар ва фронтда бўлган хоразмлик ҳалфа аёллар, илм-фан ҳамда тиббиёт соҳаларида хотин-қизлар фаолияти ҳақидаги маълумотлар архив материаллари асосида ёритиб берилган.

Калим сўзлар: фронт, санъаткор, ҳалфа, гармончи ҳалфалар, адабиёт, санъат, фан.

Abstract: The article examines the contribution of Khorezm women to the development of cultural life during the Great Patriotic War, information about women art historians and women artists of Khorezm who were at the front, as well as the activities of women in the fields of science and medicine.

Key words: front, artist, halfa, accordionist halfa, literature, art, science.

Аннотация: В статье рассматривается вклад женщин Хорезма в развитие культурной жизни в годы Великой Отечественной войны, сведения о женщинах-искусствоведах и женщинах-художницах Хорезма, находившихся на фронте, а также деятельность женщин в области науки и медицины.

Ключевые слова: фронт, художник, ҳалфа, гармонист ҳалфа, литература, искусство, наука.

КИРИШ. XX асрда содир бўлган жаҳон тарихидаги энг йирик уруш – Иккинчи жаҳон уруши масалаларини таҳлил қилиш буғунги глобаллашув жараённида янада долзарб аҳамият касб этади. Ўзбекистон тарихида ҳам урушда эришилган ғалаба масалалари тарихшунослик нуқтаи назаридан қайта ўрганишни тақозо қилмоқда. Чунки, совет Иттифоқи улкан давлат

бўлиб, унинг таркибидаги республикаларнинг ғалабадаги ҳиссалари етарли даражада ифодаланмаган эди. Зотан, Президент Ш.М.Мирзиёев ҳам буюк Ғалабага ҳисса кўшган ватандошларимиз ҳаёти, жасорат ва матонатини янада чуқурроқ ўрганишимиз, бу ҳақда янги илмий тадқиқотлар, кўп томлик Хотира китоблари, монографиялар, рисолалар билан

биргаликда бадиий асарлар, кинофильм ва спектаклар яратишимиш кераклигини кун тартибиға қўйди. Шундан сўнг ғалабани таъминлашда иштирок этган ўзбекистонликлар, жумладан, аёлларнинг ҳам фронт ва фронт ортидаги ҳиссаси масалаларини ўрганиш юзасидан янги илмий тадқиқотлар бошланди. Фронт орти ҳаёти ҳақидаги тадқиқотларда аёлларнинг машаққатли меҳнатлари ўзига хослик касб этгани ҳолда, долзарб муаммо сифатида кўрила бошланди. Шу жиҳатдан хоразмлик аёлларнинг ҳам бу борадаги улушларини тадқиқ қилиш заруратга айланди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Хоразм аёлларининг маданий ҳаёт ривожига қўшган ҳиссасига бағищланган бир қанча илмий ишлар чоп этилган. Уларда илм-фан, тиббиёт, санъат ва адабиёт соҳаларида хотин-қизлар фаолиятига оид масалалар ёритилди. Хоразм вилояти архиви материаларида ва М.Матниёзовнинг “Хоразм тарихи” китобида ҳам мавзу юзасидан қисқача маълумотлар берилган.

МЕТОДЛАР. Мақолада объективлик ва тарихийлик тамойилларига асосланган қиёсий маълумотларни таҳлил қилиш ва статистик усууллардан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР. Уруш илм-фан соҳаси ҳамда зиёлилар ҳаёти ва фаолиятига ҳам жуда катта таъсир ўтказди. Бутун ижтимоий-иқтисодий ҳаёт соҳалари каби, маориф соҳаси ҳам ҳарбий асосга мослаштирилди. Уруш маориф соҳасига ҳам катта таъсир қилиб, айниқса, олий таълим тизими деярли тўхтаб қолди. Шу билан бирга, давлат маблағларининг асосий қисми уруш харажатларига сарфлангани боис, соҳани ривожлантириш учун давлат томонидан ажратиладиган маблағлар миқдори жуда камайиб кетди.

Уруш йилларида илм-фан билан Хоразм давлат педагогика институтида О.Мангушева, Ф.Ишакова, Ф.Садриддиннова, Ф.Зокирова, М.Елкибоева, З.Сафаргалиева, Р.Болтачева каби аёл педагоглар самарали ва таҳсинга сазовор ишларни қилиб ғалабага муносиб ҳисса қўшганлар.

Архив хужжатларини тадқиқ қилиш давомида, 1941–1942-ўкув йилида Хоразм вилояти таълим тизимида режада белгиланган тадбирларнинг аксарияти бажарилмаганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, 1941-йил август ойи ҳолатига кўра 1941–1942-ўкув йилида 360 мактаб таъмирланиши белгилангани ҳолда, 265 мактаб таъмирланган. Мактаблар учун зарур бўлган 6459 тонна ёқилғи ўрнига 3522 тонна ёқилғи янги ўкув йилига заҳирага тўпланган. Мактабга 1-синф учун жалб қилиниши лозим бўлган 11282 ўкувчидан 8901 (79,6 фоиз) ўкувчи жалб қилинган эди. Айниқса, ўқитувчи кадрлар етишмаслиги яққол кўзга ташланиб, шу ўкув йилида мактабларга 486 ўқитувчи зарур бўлгани ҳолда, атиги 85 ўқитувчи жалб қилинган холос. 1940 йилда ўқитувчи хотин-қизлар 9533 нафар бўлса, 1943 йилга келиб 14052 нафарга етди. Бу рақамлар орқали биз хотин-қизлардан ўқитувчилар сони кўпайгандигини кўришимиз мумкин. Жумладан, 1942–1943-ўкув йилида республикада ўқитувчилик билан шуғуланаётган хотин-қизлар республика ўқитувчиларининг 46,8 фоизини ташкил этган бўлса, 1944–1945-ўкув йилида бу кўрсаткич 94,3 фоизга етганлигини кўришимиз мумкин.

Бундан ташқари, шу даврда бир қанча тўгараклар ҳам ташкил қилинган. Қишлоқ маданий-ўкув муассасаларида турли хил тўгараклар ташкил қилинган ва уларда 33521 нафар хотин-қизлар фаолият кўрсатган.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида соғлиқни сақлаш ходимлари мураккаб вазифаларни амалга оширидилар. Тиббиёт ходимлари жанг майдонлари, фронт касалхоналари, фронт ортидаги эвакуация касалхоналарида аскарларга шошилинч ёрдам кўрсатдилар, уларнинг соғлигини тикладилар. Шундай ходимлардан ҳарбий врач Ш.Аҳмедова, О.Собирова, М.Худоёровалар фронтларда ҳамширалик қилиб, минглаб аскарларни даволаб, ҳаётга қайтарганлар.

Вилоятда уруш йилларида А.А.Никитина, О.Н.Христанюк, Й.Сапаева, И.Й.Вайнер, Х.Отажонова, М.Махмудова, Р.Аллаберганова,

Г.Шахмаева, Г.Каримова, Х.Атажонова каби шифокор ва ҳамширалар ишлаганлар.

1942 йил Гурланда очилган санитарлар тайёрлаш курсида 30 нафар хотин-қиз таҳсил олган. 1943 йилда 722 нафар ҳамширалар, 1944 йилда 299 нафар ҳамширалар ҳарбий қисмдан рўйхатдан ўтган. 1944 йилда Хоразмда 2 та тропик стансия ва 18 та фельдшер-акушерлик пункти очилган.

Уруш йилларида мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнлар республиканинг маънавий-маданий ҳаётида ҳам ўз аксини топди, миллий маданиятга салбий таъсир ўтказди, хотин-қизларнинг маданий ҳаётдаги иштироки фақат сиёсий мақсадларга бўйсундирилди. Шунга қарамасдан, бу қийин даврда Ўзбекистон хотин-қизлари ўз замонининг фидоийлари сифатида маданият ва санъат соҳасида тинмай фаол тарзда меҳнат қилди.

Уруш йилларида хотин-қизлар орасида олиб борилган маданий-маърифий ишлар анча самарали бўлди. Бундай ишлар, чунончи Урганч шаҳрида ва туман марказларида ташкил қилинган клубларда анча салмоқли бўлди. 1941 йилда Хоразм вилояти шаҳар ва туманларида 182 та маданий-маърифий тарғибот пунктлари фаолият олиб борган бўлиб, биргина 1941 йилда 2 минг маъруза уюштирилган. Мавжуд тўгаракларда эса мингга яқин хотин-қиз иштирок этди.

Фронтда фашизмга қарши қаҳрамонона жанг қилаётган жангчиларни зафар сари руҳлантирган санъаткорлардан бири Ў.Машарипова бўлган. У бир гурӯх санъаткорлар билан бирга аввал Хоразм вилоят театрида, сўнгра эса ғарбий фронтга Г.Раҳимова раҳбарлигидаги республика санъаткорлари таркибида фронтнинг энг қизиган ўчоқларида маданий хизмат қилиб, ўзининг ёқимли қўшиқлари билан душманни енгишда жангчиларга мадад бўлди. Бу гурӯхнинг яна бир хоразмлик вакили К.Исмоилова шу даврларда бутун собиқ итифоқда машҳур эди. Асл исми Уллиби бўлган иқтидорли хонанда Иккинчи жаҳон уруши йиллари Г.Раҳимова раҳбарлигидаги хотин-қизлар концерт

бригадасида иштирок этган. 1943 йилнинг июнидан Г.Раҳимова бошлигидаги қўшиқчичангчи аёллар дастаси уруш фронтларига йўл олиб, то уруш тугагунча фронтларда 1400 га яқин чиқишилар килиб, жангчиларга ўз қўшиқлари, рақслари балан жанговар рух бағишлаган.

Уруш йилларида вилоятда иккита театр (Урганч ва Хивада) бир қанча труппа ва ҳаваскорлик тўгараклари мавжуд эди. Театр ва труппаларнинг репертуарлари уруш мавзуи билан алмаштирилди. Бу театрларда “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Ошиқ Ғарип ва Шоҳсанам”, “Тоҳир ва Зухра”, “Аршин мололан” каби спектакллар билан бирга уруш мавзуидаги “Ўлим босқинчиларга”, “Қасос”, “Жалоладдин Мангуберди” каби спектакллар ҳам муносиб ўрин олдилар.

Бу даврларда вилоятимиз театрларида Р.Бойжонова, О.Очилова, Ў.Гоибова, С.Хўжаева, Р.Абдураҳмонова каби талантли хотин-қизлар фидокорона хизмат қилдилар. Бундан ташқари, ҳар бир туманда труппалар фаолият қўрсатиб, ҳалқ руҳиятини кўтаришда катта роль ўйнадилар. Жумладан, 1939 йилнинг ёзида Хоразм гармончилар ансамбли ташкил этилди. Бу труппадан О.Сафарова, О.Отажонова, О.Курязова каби талантли артистлар, бастакорлар, шоиралар етишиб чиқдилар.

Уруш йиллари санъатида рақс мактаблари ва раққосаларнинг ўрни ҳам алоҳида бўлган. Хоразм рақс мактабининг шаклланишида бир қанча ижодкорларнинг ҳиссаси катта бўлган. О.Собирова, Р.Отажонова, С.Оллоберганова, Р.Маткаримовалар кўнгилочар рақслари билан фронт ҳамда фронт ортидаги аскарлар ва меҳнаткаш ҳалқка кўтаринки рух бағишлаган.

ХУЛОСА. Уруш шароитига қарамасдан вилоятда фан ва таълим, соғликни сақлаш соҳалари ўзларининг фаолиятларини бир лаҳза бўлса ҳам тўхтатмади. Уруш йилларида Хоразм вилоятида адабиёт ва санъат соҳаси вакиллари ҳам уруш даври шароитига ўтиб, ўзларининг бу борадаги фаолиятлари билан ғалабага муҳим ҳисса қўшганлар. Уруш йилларида турли ансамбллар, мусиқа ва санъат гурӯхлари, труппалар, рақс-санъат мактаблари, қўшиқчилар,

раққосалар ва умуман адабиёт ҳамда санъат соҳаси вакиллари фаолият олиб боришган ҳамда уларнинг бу борадаги ўрни ҳам алоҳида бўлган. Улар ўз санъатлари билан, фронт ҳамда фронт ортидаги аскарлар ва меҳнаткаш халқга кўтаринки рух бағишилаганлар.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Хоразм вилояти Давлат архиви (ХВДА). 1-фонд, 1-рўйхат, 157-ийғма жилд, 32-33-варақлар.
2. Хоразм ҳақиқати. 1941 йил 24 декабрь. №305. – Б.2.
3. Хоразм ҳақиқати. 1941 йил 13 декабрь. №296. – Б.2.
4. Нурмуҳаммедова М. Ўзбекистонда маданий-маънавий ишлар. – Т.: Ўқитувчи. 1993. – Б.62.
5. Қурбонбоеv Б. Шундай бир аёл бор. Хоразм ҳақиқати. 1973 йил 2 февраль. – Б.2.
6. Хива шаҳар давлат архиви. 231-фонд, 1-ийғма жилд, 25-иш, 78-варақ.
7. ХВДА. Хоразм ҳақиқати. 1942 йил 10 сентябрь. № 209 (4217). – Б.3.
8. ХВДА. 259-фонд, 1-рўйхат, 68-ийғма жилд, 94 -варақ.
9. ХВДА. 259-фонд, 1-рўйхат, 68-ийғма жилд, 38-варақ.

